

ПРИНЦИП АВТОНОМНОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

МАТВЄЄВА Станіслава Петрівна - здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та психології НАВС

УДК 347.9

Стаття посвячена в'ясненню суті принципу автономності тлумачення, його появи та еволюції. Також в статті приведено роздуми по поводу термінологічної дискусії: віднести принцип автономності тлумачення до групи принципів тлумачення правових норм чи до групи методів тлумачення? В якості базиса дослідження використано нормативно-правові акти в області прав людини та основних свобод, рішення Європейського суду по правах людини, наукові праці українських та зарубіжних учених.

В основі принципу автономності тлумачення покладена ідея, що не обов'язково значення термінів, які зазначені в Конвенції, будуть збігатися з тими, що є в національному законодавстві держав-членів Конвенції. Наприклад, ст. 3 охоплені також процесуальні обов'язки держави щодо проведення ефективного розслідування за небезпідставною скаргою чи будь-якою явною вказівкою на те, що мало місце жорстоке поводження¹. Відповідно до національного законодавства тієї чи іншої держави, під терміном «розслідування» в цьому випадку може розумітися лише певна стадія кримінального провадження, тоді як Конвенція бере до уваги весь процес від надходження скарги на жорстоке поводження чи виявлення ознак такого

поводження – до винесення судом рішення у справі.

Таким чином, пошук Європейським судом загальноєвропейського стандарту тлумачення окремих правових понять забезпечується своєрідним принципом формування власного – «автономного» – їх розуміння, і застосовується він (принцип) не лише для з'ясування змісту юридичних термінів Конвенції, але й застережень, зроблених державами відповідно до ст. 64 Конвенції. Застосування цього принципу сприяє також уніфікації стандартів правозастосування у різних країнах – учасницях Ради Європи. Відправною точкою в застосуванні цього принципу виступає практика органів Конвенції. Автономність полягає у незалежності висновків Суду від розуміння того чи іншого терміна, поширеного в окремих державах, однак Суд санкціонує і певний рівень гнучкості при здійсненні такої інтерпретації правозастосовними органами країн-учасниць за умови, що їхня інтерпретація терміну видаватиметься достатньо розумною і такою, що відповідає змісту Конвенції.

Формування принципу автономності тлумачення норм Конвенції є наслідком еволюції трактування взаємозв'язку та ієрархічності норм міжнародного та національного права.

Історію виникнення та встановлення даного принципу варто відлічувати від середини 19 століття. Тоді, у виданій в 1851 р. праці «Про національність як підставу між-

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод – Рада Європи; Міжнародний документ від 04.11.1950 – [Електронний вид] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

народного права» італійський науковець П.С. Манчіні підкреслив значення для міжнародного приватного права національного закону, тобто закону держави, до якого особа належить за своїм громадянством. Застосування національного закону було, на його думку, загальним правилом для вирішення колізій². Приватне право існує для користі індивідів, і саме тих, для кого видані відповідні норми. Приватне право є відображенням національності та її конкретного представника – особистості. Воно супроводжує особу, куди б вона не вирушила.

«Національна» теорія мала ряд послідовників у різних державах – Бельгії, Франції, у самій Італії та ін. Хоча деякі постулати засновників даної теорії – італійців Ф. Савіньї і П. Манчіні – частково отримали використання в інших напрямках (наприклад, в теорії «універсалістів», представниками якої були Дієн і Фіоре в Італії, Ассер в Голландії, Лоран в Бельгії, Вейс, Одине і Сурвіль у Франції), а також у побудовах «партикуляристів» (Анцилотті в Італії, Бартена у Франції, Кана у Німеччині), вони не стали ядром єдиної концепції міжнародного приватного права наприкінці ХІХ-початку ХХ ст.³. «Універсалісти» прагнули побудувати систему колізійних норм, ґрунтуючись на міжнародно-правових засадах, які закономірно змушували їх ставити завдання уніфікації міжнародного приватного права.

Подібні уніфікаційні прагнення були пов'язані з об'єктивними потребами міжнародного торговельного обороту, що проявилися на Гаазьких конференціях. Партикуляристи ж при вирішенні питань міжнародного приватного права виходили тільки з початків місцевого правопорядку без обліку елементів, що пов'язують правовідносини з міжнародним життям. Основна відмінність між універсалістами і пар-

тикуляристами полягала в тому, що перші вважали за необхідне вирішувати проблеми міжнародного характеру міжнародним шляхом, а інші шукали шляхи дозволу у власному праві.

У результаті тривалого еволюційного процесу утвердився принцип ієрархічної переваги норм міжнародного права над нормами національного, що і стало поштовхом до появи автономних (незалежних) понять та значень.

Істотні відмінності змісту та обсягу автономних понять від змісту та обсягу аналогічних понять у законодавстві та правозастосовчій практиці держав-учасниць Конвенції мають важливе практичне значення. Оскільки Європейський суд, розглядаючи звернення на предмет прийнятності та суті, керується власними правовими позиціями і автономним значенням відповідних правових понять, скарги, складені без урахування практики тлумачення Судом положень Конвенції, можуть бути відхилені як необґрунтовані.

В основному питання виникає в тому, чи Європейський Суд при вирішенні справи інтерпретує правові поняття і терміни автономно, чи використовує ті значення, які такі вирази мають у національних правових системах. Як приклад того, що в деяких випадках Суд звертається до законодавства держав-членів, можна розглянути ч. 2 статей 8, 9, 10, 11 Європейської конвенції. Так, наприклад, у ч. 2 статті 9 зазначено, що «свобода сповідувати свою релігію чи переконання підлягає лише тим обмеженням, які передбачені законом»⁴. Таким чином, Суд розглядає це питання з позиції внутрішньодержавного законодавства. Інший випадок ми спостерігаємо тоді, коли Європейський Суд визначає питання прийнятності скарги. Як відомо, згідно зі статтею 35 Європейської конвенції Суд приймає справу до розгляду лише після того, коли вичерпані всі внутрішні засоби правового захисту і протягом 6-ти місяців з дати винесення національними органами

² Кисіль В. І. Конспект лекцій з міжнародного приватного права.- Національна теорія Манчіні- [Електронний вид] – Режим доступу: <http://myrefs.org.ua/index.php?view=article&id=2015&titles=Національна%20теорія%20Манчіні>;

³ Ануфриева Л.П. Международное частное право: В 3-х т. Том 1. Общая часть. Учебник. – М.: Издательство БЕК, 2000. – С.13;

⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод – Рада Європи; Міжнародний документ від 04.11.1950 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004;

остаточного рішення по справі. Так Суд, тлумачачи вищезазначене положення, визначив, що повинні бути вичерпані всі такі внутрішні засоби, які «доступні й ефективні». Причому перегляд рішення у порядку нагляду в середині держави не вважається ефективним засобом. Інакше кажучи, Європейський Суд вважає, що достатньо пройти внутрішню апеляційну інстанцію, для того щоб мати право подавати скаргу про порушення права, передбаченого Європейською конвенцією.

Поняття, визначені Європейським судом з прав людини, мають методологічне значення, виступають інструментом національного судового тлумачення норм права.

При цьому необхідно мати на увазі, що в законодавстві держав – учасників Конвенції для позначення одного і того ж правового поняття використовують різні терміни. Такі термінологічні розбіжності неминучі, адже на відміну від понять слова і словосполучення, в яких вони виражаються і закріплюються, у всіх мовах різні і тому одне і те саме поняття виражається в різних мовах по-різному. Тому значення конвенційних слів і термінів необхідно встановлювати в значенні, визначеному цими нормами та тлумаченнями, наданими Судом. Зокрема, Суд визначив як такі, що мають автономне, незалежне від значення, яке надається в правових системах держав – сторін Конвенції, поняття «цивільних прав і обов'язків» і «кримінального обвинувачення» у п. 1 ст. 6 Конвенції, «обвинуваченого у вчиненні злочину» у п. 2 і 3 ст. 6 Конвенції, «майна» у ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, поняття «законного ув'язнення або арешту» у п. 1 ст. 5 Конвенції тощо⁵.

Вирішуючи проблему розходження англійського і французького текстів Конвенції, Європейський суд з прав людини дійшов до висновку, що перевагу повинен мати французький текст. Так, підпункт «с» п. 3 ст. 6 передбачає право кожного, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, захищати себе особис-

то чи використовувати правову допомогу захисника, обраного на власний розсуд, або – якщо він не має достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника – одержувати таку допомогу безкоштовно, якщо цього вимагають інтереси правосуддя. Англійський текст для відокремлення трьох прав, гарантованих цим положенням, використовує сполучник «чи/«або», у той час як французький – між першим і другим правом вживає сполучник «чи», а між другим і третім – сполучник «та». Відповідно до тлумачення Суду перевагу має французький текст, і особа, обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, яка не бажає захищати себе особисто, повинна мати можливість використовувати правову допомогу захисника, обраного на власний розсуд, а якщо вона не має достатніх коштів для оплати правової допомоги захисника, вона має право одержувати таку допомогу безкоштовно (рішення у справі «Пакеллі проти Німеччини» («Pakelliv. Germany») від 25 квітня 1983 р., п. 31)⁶.

На сьогодні продовжується термінологічна дискусія щодо віднесення принципу автономності тлумачення до власне групи принципів тлумачення правових норм або до групи методів тлумачення.

Частина науковців у своїх працях послідовно дотримуються дефініції «принцип автономності» (К.С. Алісієвич, Є.С. Федик), інші – «метод автономності» (Мармазов В.Є.).

Для характеристики та вивчення концепції автономності трактування необхідно чітко визначити дефініційну належність та включити автономність або в систему принципів, або характеризувати її як елемент методології дослідження.

Визначення методології та методики дослідження є основою розуміння будь-якої сфери наукової чи практичної діяльності. При цьому, перед тим як приступити до розгляду даного питання, варто звернути увагу на типові помилки, які зазвичай допускають у зазначених дефініціях, а саме:

⁵ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод – Рада Європи; Міжнародний документ від 04.11.1950 – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004;

⁶ Справа Пакеллі проти Німеччини. – № 3/1999 – Український портал практики Європейського суду з прав людини: – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIIdx=83>.

1) ототожнювання понять «методологія» та «методика»;

2) занадто вузьке, спеціалізоване їх трактування.

Власне, науковці не наводять чіткого визначення терміну «методологія» (та, відповідно, конкретних відмінностей між цим поняттям і «методикою»); при чому більшість популярних трактовок можна цілком справедливо назвати або занадто узагальненими (наприклад, «методологія – це вчення про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності»), або ускладненими та відверто взятими з іншої сфери науки («методологія – це тип раціонально-рефлексивної свідомості ...»).

У Великому Тлумачному Словнику української мови наведені наступні визначення даних понять:

Методологія – 1) вчення про науковий метод пізнання і перетворення світу, його філософська, теоретична основа; 2) сукупність методів дослідження, що застосовуються у будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання.

Методика – 1) сукупність взаємозв'язаних способів та прийомів доцільного проведення будь-якої роботи; 2) вчення про методи викладання певної науки, предмету⁷.

Проте, як на нашу думку, варто відійти і від цих визнаних формулювань. Доцільніше використовувати інші, дещо спрощені визначення, наведені А.М. Новиковим та Д.А.Новиковим у їх спільній праці «Методологія»:

Методика – послідовність дій з досягнення бажаного результату.

Методологія – вчення про організацію діяльності⁸.

Ці визначення є досить простими, логічними і відповідають одному з унікальних законів природи та економіки – принципу «бритви Оккама» (в логіці відомому як «принцип достатнього обґрунтування»): «не варто примножувати сутності без потреби».

⁷ Великий тлумачний сучасної словник української мови (з дод. і допов.) / Укладач і гол. Редактор В.Т.Бусел – К.: Ірпін: ВТФ «Перун», 2002 – С.522.

⁸ Новиков А.М., Новиков Д.А. Методологія. – М.: СИНТЕГ. – С.21.

Відповідно до наведених положень, «метод» – це засіб досягнення будь-якої мети, вирішення конкретного завдання; сукупність прийомів або операцій практичного чи теоретичного засвоєння дійсності.

Термін «принцип» доцільно трактувати в аспекті принципу системи.

При характеристиці різноманітних систем принципи відображають ті суттєві характеристики, що відповідають за правильне функціонування системи, без яких вона не виконувала б свого призначення.

Зважаючи на наведені дефініції, доцільним видається положення про включення автономності трактування правових норм у систему принципів. Автономне трактування не є засобом пізнання Європейським судом сутності норм Конвенції та Протоколів до неї, а становить собою певну концепцію, специфічну характеристику тлумачення.

Даний висновок підкріплюється логічністю аксіоми про різність ієрархічних рівнів самостійності методу та принципу. Будь-який метод у науковому дослідженні може бути застосований окремо від інших; у такому випадку постає питання про комплексність та об'єктивність дослідження, проте така ситуація можлива. Однак на практиці не існує принципу будь-якої діяльності, який можна було б застосовувати абсолютно відокремлено від інших принципів даної системи.

Відповідно, при тлумаченні положень Конвенції Європейський суд не використовує автономність тлумачення як окремий спосіб здійснення своєї діяльності, а застосовує його як специфічну характеристику трактування, одну із базисних концепцій.

Підсумувати викладене вище можна таким чином: базисом концепції автономності тлумачення є ідея, що не обов'язково значення термінів, які зазначені в тексті Конвенції, тотожні з тими, що є в національному законодавстві держав – членів Конвенції. Саме тому пошук Європейським судом загальноєвропейського стандарту тлумачення окремих правових понять і забезпечується принципом формування власного – «автономного» – їх розуміння. Принцип автономності тлумачення застосовується і для з'ясування змісту юридич-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена з'ясуванню суті принципу автономності тлумачення, його появи та еволюції. Також стаття містить роздуми з приводу термінологічної дискусії щодо віднесення принципу автономності тлумачення до власне групи принципів тлумачення правових норм, або до групи методів тлумачення. В якості базиса дослідження використані нормативно-правові акти у сфері прав людини та основних свобод, рішення Європейського суду з прав людини, наукові праці українських та зарубіжних учених.

SUMMARY

The article is devoted to finding out of essence of principle of autonomous interpretation, its appearance and evolution. Also the article contains reflections concerning a terminological discussion: to take principle of autonomous interpretation to the group of principles of interpretation of legal norms or to the group of methods of interpretation? As a basis studies used normative legal acts in the field of human rights and fundamental freedoms of the European Court of Human Rights, the works of Ukrainian and foreign scientists.

них термінів Конвенції, і для застережень, зроблених державами відповідно до ст. 64 Конвенції. При цьому застосування цього принципу виступає також сприятливим фактором уніфікації стандартів правозастосування у різних країнах – учасницях Ради Європи.

Варто відзначити, що виникнення принципу автономності тлумачення норм Конвенції стало наслідком еволюції трактування взаємозв'язку та ієрархічності норм міжнародного та національного права. У результаті тривалого еволюційного процесу утвердився принцип ієрархічної переваги норм міжнародного права над нормами національного. При цьому має місце наступний аспект: Європейський суд, розглядаючи звернення на предмет прийнятності та суті, керується власними правовими позиціями і автономним значенням відповідних правових понять, тому скарги, складені без урахування практики тлумачення Судом положень Конвенції, можуть бути відхилені як недостатньо обґрунтовані.

Тлумачення, визначені Європейським судом з прав людини як єдино правильні, мають методологічне значення та виступають інструментом національного судового тлумачення норм права.

Варто відзначити, що на сьогодні серед фахівців продовжується термінологічна дискусія щодо віднесення принципу автономності тлумачення до власне групи принципів тлумачення правових норм або до групи методів тлумачення. Зважаючи на застосовану у статті теоретико-методологіч-

ну базу, доцільним видається положення про включення автономності трактування правових норм саме в систему принципів. Аргументом виступає той факт, що автономне трактування є не засобом пізнання Європейським судом сутності норм Конвенції та Протоколів до неї, а концепцією, специфічною характеристикою тлумачення.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. – Рада Європи; Міжнародний документ від 04.11.1950 – [Електронний вид] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Справа Пакеллі проти Німеччини. – № 3'1999 – Український портал практики Європейського суду з прав людини: – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=83>.
3. Кисіль В. І. Конспект лекцій з міжнародного приватного права.- Національна теорія Манчіні– [Електронний вид] – Режим доступу: <http://myrefs.org.ua/index.php?view=article&id=2015&titles=Національна%20теорія%20Манчіні>.
4. Ануфриева Л.П. Международное частное право: В 3-х т. Том 1. Общая часть. Учебник. – М.: Издательство БЕК, 2000. – С.13;
5. Великий тлумачний сучасної словник української мови (з дод. і допов.) / Укладач і гол. Редактор В.Т.Бусел – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002 – С.522.
6. Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология. – М.: СИНТЕГ. – С.21.